

«ПТАШИНІ ГОЛОСИ» ДМИТРА БІЛОУСА: СВОЄРІДНІСТЬ ПОЕТИЧНОГО СТИЛЮ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Поетичний ідіолект називають одним із можливих станів системи поетичної мови – засвоєне індивідуумом реалізується в його творчості. В поетичному тексті мова як система максимально унаочнює свій потенціал – номінативний, виражальний, накопичувальний, виявляє свою динаміку та універсальність. Лінгвістичний аналіз поетичного метатексту дозволяє виокремити номінативні групи лексичних одиниць, які привносять у конкретний твір особливий смисловий і стилістичний ефект.

Поетична творчість Дмитра Григоровича Білоуса (1920–2004) в лінгвістичному аспекті досліджена мало, невивченою залишається і лексикосемантична, стилістична характеристика мовного світу поета, тому своєрідність його поетичного стилю, включеність доробку митця в поетичну «парадигму» сучасності засвідчують важливість вивчення його творчості у лінгвістичному аспекті. Крім того, дослідження ідіолекту Дмитра Білоуса дасть змогу простежити стан і тенденції розвитку

національної мови ХХ століття.

Аналіз досліджень і публікацій. Сучасне мовознавство звертає чимало уваги на проблеми вивчення мовотворчості окремих письменників (досліджувалися художні ідіолекти (їхні складники) Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, М. Коцюбинського, П. Тичини, М. Рильського, Б. І. Антонича, Ю. Клена, Т. Осъмачки, І. Драча, Б. Олійника, М. Вінграновського, Є. Гуцала та ін.)

Поетичну творчість Дмитра Білоуса також висвітлено в статтях періодичних видань, у публікаціях з приводу виходу нових книг автора, у передмовах Я. Гояна, Л. Новиченка, Ю. Мушкетика, В. Забаштанського, Д. Онковича, М. Томенка, В. Коптілова, В. Лупейка, В. Василяшка; у дослідженнях А. Батурського, С. Воскрекасенка, С. Крижанівського, О. Жолдака, В. Мацька, О. Підсухи, В. Радчука, М. Сірого, але переважно в літературознавчому аспекті.

Окремі аспекти аналізу творчості Д. Білоуса досліджуються у працях А. Батурського «Лексика і фразеологія сатиричних і гумористичних творів українських радянських поетів» (на матеріалі поетичних творів Д. Білоуса, С. Воскрекасенка, А. Малишка й С. Олійника) (1957 р.); М. Сірого «Лексико-фразеологічна синоніміка як засіб сатири і гумору в сучасній українській мові (на матеріалі творів О. Вишні, С. Олійника, С. Воскрекасенка, О. Ковіньки, Є. Бандуренка та Д. Білоуса)» (1969 р.). Мовно-педагогічний аспект літературних творів Д. Білоуса розкрито в праці В. Мацька «Чародій дива калинового» (1977 р.); майстерність Д. Білоуса як поета сатиричного жанру описано у «Вибраних творах» Остапа Вишні («Про Дмитра Білоуса») (1956 р.), у книзі С. Воскрекасенка «Портрети зблизька» (1977 р.). Доробок митця проаналізовано й у монографії В. Сухенко «Художньо-мовний універсум Дмитра Білоуса [6, с. 59].

Формулювання мети статті. В руслі сучасних функційно-стилістичних і антропозорієнтованих напрямів лінгвістики (лінгвопоетики) проблема вивчення специфіки індивідуального стилю письменника достатньо складна, однак дозволяє створити більш повну картину розуміння його творчості. У запропонованому дослідженні маємо на меті окреслити мовно-поетичний феномен творів Д. Білоуса, на прикладі збірки «Пташині голоси».

Виклад основного матеріалу. «Ідіолект» – «сукупність мовно-стильових особливостей, які характеризують художнє мовлення творів письменника» [5, с. 236], та, як мовно-поетичний феномен, найвиразніше втілюється в авторському лексиконі. Ідіолект «виступає як породжуючий поетичний світ, і структурні зв'язки усередині поетичного світу відповідають зв'язкам усередині функціонально-орієнтованої системи поетичної мови» [цит. за 3, с.15]. Дослідники доводять, що зв'язок різних рівнів мови зі специфікою функціонування, зі стилістичним забарвленням досягає максимуму саме на лексичному рівні.

Одиниці лексичного рівня – це основний засіб і текстотворення, і

смыслотворення, і смисловираження. Слово з-поміж інших текстових одиниць має найбільшу структурну, конструктивну, смислонакопичувальну та кумулятивну силу... слово – базовий, центральний, ключовий знак мови, мовлення й тексту... [3, с.15].

Зважаючи на зазначене проаналізуємо лексику дитячих поезій Дмитра Білоуса, які, до слова, письменник починає писати для дітей і юнацтва в зрілому творчому і життєвому віці та досягає неабияких успіхів. У збірках «Пташині голоси» (1956), «Упертий Гриць» та «Про чотириногих, рогатих і безрогих» (1959), «Лікарня в зоопарку» (1962), «Турботливі друзі» (1970), «Сад на Лисій горі» (1972), «Веселий Кут», «Гриць Гачок» Д. Білоуса немає надокучливої дидактики і святенницьких напучувань, а є конкретні життєві ситуації, цікаві, повчальні, кумедні.

Органічним складником художнього простору поета є природа, де той відчуває себе комфортно й затишно. Особливе місце в авторському баченні картини світу посідають птахи як невід'ємна частина простору земного й небесного. Готуючи «Пташині голоси», письменник заделегідь здійснив науково-пошукову, дослідницьку роботу безпосередньо в лісі, а також простудіював спеціальну наукову літературу (збіркою цікавилися фахівці-орнітологи), адже вважав, що достовірність, точність у книжках для дітей вкрай необхідні.

У невеликій за обсягом збірці (22 твори) згадано 40 орнітонімів: бекас, бусел, вівчарик, ворона, галка, голуб, горлиця, горобець, голуба рибалочка, горлиця, деркач, дятел, жайворон, зозуля, зяблик, іволга, корольок, крук, кулик, ластівка, лелека, одуд, оляпка, очеретянка, перепел, повзик, ремез, синиця, снігур, сова, соловей, сорока, чиж, чорний дрізд (сорокопуд), щиглик, шишкар, шпак, шуліка, яструб.

Суть книги Д. Білоуса добре ілюструє поезія «Доки будеш ти, Кіндрате, птичі гнізда видирати?», а саме – справжню любов і турботу про світ довкола. Ніби мимохідь, розповідаючи про птахів, відшуковуючи в їхньому житті риси, притаманні людині, поет виховує малюків, учить їх бути працьовитими, підтримувати інших, коли їм важко, виручати того, хто ускочив у біду, не бути зажерливим, скупим [2, с. 54], бути допитливим і щирим: «Не хотів він їх (птахів – С. М.) і знати, – Був Кіндрат із тих знавців, Що уміють розрізняти Лиш ворон та горобців» [1, с. 3].

Дмитро Білоус любить гру слів, філологічні повороти, інтелектуальний гумор, який прослідковується навіть у дитячій поезії. Поет дивовижно невимушено, винахідливо й майстерно веде діалог із читачем про серйозні речі. Вірші, крутиголовки, скоромовки, загадки, шаради, смішинки – все однаково успішно працює на головне надзавдання – полонити, зачарувати юного читача багатством і милозвучністю української мови» [2, с. 58].

Дитячим творам поета притаманні елементи пізнавальності, гумор, вони написані з м'якою усмішкою, в дусі українського народного дотепу. Поет чимало уваги дарував дітям, «звертався до них, писав їм, бо твердо

знав: якщо з дитинства, з юності вони спілкуватимуться рідною мовою, пишатимуться нею – тоді й виростуть справжніми патріотами і дбатимуть про Україну!» [2, с. 59].

Вірші Д. Білоуса багаті на вигуки, звертання, риторичні запитання, лексику з додатковими позитивними експресивно-оцінними значеннями: «...біленькі лелечата, носаті та смішні», пташата «кволі, ніжні-ніжні, менші за курчат». Емоційно-оцінні означення (іволга криклива, трикляті комарі, баба, бабуся, котяра), лаконічні авторські характеристики висвітлюють світоглядні позиції автора і традиційне для українців бачення «добра» і «зла».

«Д. Білоус добре знає природу, всілякі пташині звички. Перед нами постають рельєфно змальовані живі картини. То ми чуємо, як цілий день на весь ліс стукає дятел-трудівник, що дзьобом-долотом будує свій дім, то бачимо, як раптом на очах впіймала рибу голуба рибалочка і понесла поживу своїм діткам, то чуємо одуда, що знову повернувся весною до нас і запевняє: Буду тут! Буду тут!» [4].

У збірці «Пташині голоси» – жива розмовна мова, порівняння, синоніми, антоніми, сталі фразеологічні звороти, калька (летять, як на пожар; тайком, кепські діла, капут, остовпів, оскома на зубах, бий же мене сила вража, слово честі тощо), а також – застарілі слова, діалектизми, як-от: хвижа, волоть, матірна, плоскінь, шелюги, дюдя, ковінька.

Поезії рясніють значною кількістю епітетів-означень, особливо тоді, коли авторові важливо зафіксувати особливості поведінки, специфіку життєдіяльності, забарвлення пернатих: голуб сиза, злотисто-жовта птиця, серпокрильці, «...Красень дятел, А я дятел-трудівник, А я дятел-будівник» [1, с. 9], «В лісі, в скверах, на алейках Птиці в чорних тубетейках» [1, с. 26].

Колоритність в оцінці птахів за їхніми якісними й біолого-фізіологічними ознаками, що характеризують конкретний вид, досягається за допомогою словосполучень, скажімо: «...В горлика в пір'їнах – Жовті торочки», «Довгодзьобий та строкатий, На голівці в нього чуб. Там, де одуд появився, Комашні, вважай, капут» [1, с.21].

Поет свідомо протиставляє велику пташину армію шкідникам: «Любий друже мій, юннате, Уявляєш, скільки птах Може знищить, поїдати Гризунів, черви, комах?», водночас наголошуючи: «Та ж птахи із нами в спілці – Поля й лісу сторожі: Сови, дятли, серпокрильці, Щигли, одуди, чижі...» [1, с. 5]. У цьому ж вірші Д. Білоус згадує і про хлопців, в яких частенько сверблять руки полізти до пташиного житла і зруйнувати його. Розвиваючи цю думку далі, поет саме тут не боїться гіперболи, запевняючи, що пташка може сісти і на плечі, якщо ви є їй справжнім другом [4].

«Пташині голоси» – книга, багата на евфонію. Явище звуконаслідування полегшує сприйняття юними читачами власних назв, сприяє розумінню змісту твору та розширює їх інтелектуальний діапазон. Розповідаючи про пригоду в саду, про одуда, про перепела, Д. Білоус часто користується алітераціями: «Чи він жив? Чи він жив?» - хвилюється

вертлявий горобець за свого сусіда – шпака, до якого підкрався кіт, щоб ним поласувати. «Тут ураз ворона: – Карр! Ну й котяра! Ну й штукар!» [1, с. 6] – чуємо обурення й радіємо, що птахам удалося гуртом нагнати kota і врятувати від смерті шпака [4].

Вдалий добір звукових повторів допомагає авторові актуалізувати семантику внутрішньої форми слова: «І шишкар літає в лісі, Носить їсти шишкарисі. – Цік-цік-цік! Цок-цок-цок! От і вивели діток!..» [1, с. 25], «Сірі та червоногруді – Дю-дю-дю, – гукають, – дю-ді...» [1, с. 26], «Чом ворони: – Кар-кар-кар? – Чом летять, як на пожар? І сорока: Скре-ке-ке! – Прилетіла. – Що таке?» [1, с. 6] тощо.

Майстерно володіючи засобами персоніфікації, поет виразно змальовує життя пташок. Він змушує хвилюватись читача і за долю шпачка, і за долю бакинського голуба, на якого напав хижий яструб: «Я кричу: – А киш! Го-го-о!.. – Але підла хижа птиця Вбила голуба мого. Він упав, лапатий, білий Під кущем, бакинець мій...» [1, с. 11].

Зменшувально-пестливі форми допомагають передати ширю, емоційну атмосферу, найтонші порухи людської душі; вони виступають згустками енергії, любові, добра, якими так щедро ділився Д. Білоус: «А вона наловить мошок, – Плиг на гілочку рясну. І несе їх прямо в кошик, У корзинку підвісну» [1, с. 5],

Малюючи епітетами-колоративами, порівняннями, синонімами, антонімами, автор милується птахами, вчить аналізувати і запам'ятовувати: сойка-пустуха, синім вишите крило, – «і совою гірко плаче, І, мов курка, кудкудаче, І співає, наче шпак» [1, с. 11], «...шишкар червоно-бурий, не буває він похмурий»; «... яструб з-за ялини Із дзьобилом, наче гак» [1, с. 11], «Я довбаю, як ніхто, в мене дзьоб, як долото!» [1, с. 9], «Там, де гілка пелехата, Шишкарєва тепла хата. Хай там хвижа, сніговій – В ній сиди, яєчка грій» [1, с. 25]. Простір у поезіях Д. Білоуса дозволяє осягнути співвідношення різного типу локусів, їхнє семантичне навантаження: «Двоє голуб'ята, третє – горленя... Двоє із блакиті сіли знов на дах. Третьому – на вітті жити по садах, Як у водах риби» [1, с. 16].

Топоніми як невід'ємний елемент форми і змісту творів Д. Білоуса, забарвлюють, увиразнюють текст, виконуючи істотну текстотвірну функцію, засвідчують патріотичні почуття автора. Географічні назви надають поетичному мовленню локальної конкретики, деталізують зміст: «Кулик, куличок! А завбільшки з кулачок. – Так є ж різні кулачки. – А є різні й кулички – І великі і малі, На Дніпрі і на Сулі» [1, с. 39]. До того ж уживання власної назви в римованій позиції дозволяє виокремити слово, підсилити його значення («Прилетів весною одуд У село Веселий Кут. І навколо залунало: – Буду тут! Буду тут!..» [1, с. 21]),

Прикметною рисою поезій Дмитра Білоуса є висока культура віршування, турбота про форму – ритм, римування, звукопис. Використовуючи чималий арсенал образотворчих та версифікаційних засобів, автор створює комічну ситуацію, де головні персонажі – птаство і

люди: «Сойці втриматись несила – Іволгу перекривила, Ну, а та їй: – Підожди ж! Довести я всім волю, Як я вмію! Звідкіля Ти взялась? Перекривля?! Я зусиль не пожалі-і-ю!.. – Сойка знову: – Ось візьмуся, Переважу всіх я вас. – Стала мекать, як бекас...» [1, с. 28].

Здавалося б, читач повинен лаяти сойку, яка обдурила стареньку, сварити журавля за збитки, бути невдоволеним діями лихої баби («Може, баба просто зла, Просто зла, Нас в оману увела, Увела? А спитаймо журавля, Журавля: – По коноплях він гуля, Він гуля?... То бабуся не клепа? Не клепа? – Неклепає, а скупа-прескупа! За дрібницю: «Журавлю, Журавлю, – Кричить, – ноги переб'ю, Переб'ю!..» [1, с. 17]), але влучні образи, смішні ситуації тільки викликають симпатію до птахів.

У «Пташиних голосах» Д. Білоус зумів інтегрувати стильові форми українського фольклору. Вплив народної пісні, народної оповіді, казки відчутний у багатьох поезіях («Занадився журавель, Журавель До бабиних конопель» [1, с. 17]). У книзі також є ряд невеличких за розміром творів, так би мовити, поетичних етюдів («Снігурі», «Шишкар», «Звідки дуб у сосняку?» [1]), цінність яких не тільки пізнавальна, а й художня: «Волотками, волотками Задзвеніло жовте просо. Небо хмарками заткане, Дрібен дощик сіє косо. Вітерець кленка торкає, Пахне матірня і плоскінь. Тільки перепел гукає: – Падь-падьом! – аж в серці лоскіт» [1, с. 23]). Не можна без хвилювання читати і такі поезії, як «Знайшли лелеку», «Швидка допомога», «Оленчине горе»: їхній глибокий ліризм зігриває любов до всього живого на землі [3].

Висновки. У збірці «Пташині голоси» Д. Білоуса тісно переплетені світ природи і людини, науковий стиль мовлення і художньо-поетичний авторський вимір. Часті повтори, переважання конкретних словотвірних типів, тематичних груп, домінування функційно-стилістичного, емоційно-оцінного забарвлення лексики засвідчує оригінальність лінгвопоетичного мислення Дмитра Білоуса та дозволяє простежити світоглядні позиції автора, його заглиблення в зображуване, де поєднується об'єктивне й суб'єктивне, виявляються глибокі можливості української мови.

Література

1. Білоус Д. Пташині голоси. Київ: «Веселка». 1961. 50 с. URL:http://chytanka.com.ua/ebooks/index.php?action=search_show_list&painter_name=%CB%E8%F2%E2%E8%ED%E5%ED%EA%EE+%C2ptashyni_golosy_030213.djvu (2,1 MB)

2. Бугрим В. Життєдайні вершини Дмитра Білоуса [Текст]: (до 100-річчя Дмитра Білоуса). *Світогляд*. 2020. № 3. С. 54-59.

3. Глівінська Л. К., Актуальні аспекти вивчення поетичної мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Серія 9 «Сучасні тенденції розвитку мов». Київ, 2012. Вип. 8. С. 14–19.

4. Гончарук З. Просто і щиро. *Жовтень*. 1957. № 5. С. 145-148. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20191127-prosto-i-shiro>

5. Іванишин В. П. Нариси з теорії літератури: навч. посіб. Київ: ВЦ Академія, 2010. 256 с.

6. Сухенко В. Художньо-мовний універсум Дмитра Білоуса: монографія. Харків: «НТМТ», 2011. 202 с.